

OSMANLI ORDUSUNDA MORAL YÜKSELTİCİ BİR KURUM OLARAK ORDU ŞEYHLİĞİ

Ümit EKİN

Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Esentepe
Kampusu, Sakarya. E-posta: uekin@sakarya.edu.tr

Özet

Askeri sistemde elde edilen başarı Osmanlı Devleti'nin yükselişinde en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Savaşların kazanılabilmesi için sağlam bir strateji, komutanların becerikli ve askerlerin eğitilmiş olması, ipe ve ikmal hizmetlerinin eksiksiz yerine getirilmesi, araç-gereç ve mühimmatın çağın koşullarına göre tedarik edilmiş olması gerekmektedir. Bununla birlikte, en az bahsedilen unsurlar kadar önemli bir faktörün daha devreye girmesi gerekmektedir. Bu da askerin cesur ve savaşa istekli olmasıdır. Tarih boyunca bütün ordularda olduğu gibi Osmanlı ordusunda da askerlerin savaşa katılımını sağlamak için müzik ve dinden yararlanılmıştır. Osmanlı yönetimi, seferler sırasında dua okumak ve askere gazanın faydalarını anlatarak nasihatte bulunmak üzere Ordu Şeyhi adı verilen üst düzey din adamlarını görevlendirmiştir. Böylece, barış dönemlerinin aksine hem halka gönderilen savaş çağrılarında hem de savaşlar sırasında, yapılan savaşın kutsal bir amaca yönelik olduğuna dair dinsel argümanların kullanılması suretiyle askerlerin daha istekli bir şekilde çarpışmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı Ordusu, Şeyh, Moral

Abstract

The achievement of military system is admitted the most important factor in the rise of the Ottoman State. The steady strategy for the winning of the wars, skilful commanders, educated soldiers, providing of services of food and supply completely, providing of instrument and materials and munitions for the conditions of time are necessary. Nonetheless, as important as above all the other important factor that is brave and desirous to fight of soldiers must set in. Like all armies throughout the history, the music and religious was used to participate of soldiers to fight in the Ottoman Army. The ottoman administration assigned high level religious persons called as Army Sheyh (Ordu Şeyhi) to pray and to tell the advantages of war to the soldiers during campaigns. Thus, contrary to peace times, at the time of campaign, the soldiers fought impassionedly by using religious arguments motioned being of the war as a holy war.

Key Words: Ottoman State, Ottoman Army, Sheikh, Moral

Giriş

Anadolu'nun kuzeybatı ucunda kurulan küçük bir beyliğin, dünya tarihinin az sayıda tanıklık ettiği bir imparatorluk haline gelmesindeki en önemli etkenlerden biri belki de askeri organizasyonda gösterdiği başarıdır. Kuruluş döneminde, Osmanlı Beyliği'nin düzenli bir ordusunun bulunmadığı, gaza yapmak ve ganimet elde etmek için Bitinya'ya gelen atlı Türkmen savaşçılarından savaş zamanlarında yararlanıldığı bilinmektedir. Sefer çıkılmadan önce, Osman Bey tarafından köylere tellallar yollanarak timar vaadiyle asker toplama yoluna da gidilmiştir¹. Bunlardan başka, Gâziyân-ı Rum, Ahîyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum, Baciyân-ı Rum adlarıyla anılan batını zümrelere mensup kuvvetler de seferlere iştirak etmiştir. Ancak Bursa'nın fethinin uzun sürmesi ve atlı kuvvetlerden kale muhasarasında yeterince verim alınamaması nedeniyle muvazzaf bir yaya kuvvetinin kurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır². Bursa kadısı Çandarlı Kara Hayreddin Paşa'nın teklifi ile oluşturulan yaya ve müsellemler birliği savaş sırasında ücret alacaklar, barış döneminde ise kendilerine ayrılmış olan araziye ekip biçeceklerdi³. Bu birliğin ne zaman meydana getirildiği tam olarak bilinmemekle birlikte Bursa ile İznik'in fethi arasındaki bir döneme denk geldiği anlaşılmaktadır⁴.

Osmanlıların Avrupa kıtasına geçmelerinden sonra, yapılan savaşlara paralel olarak askere olan ihtiyaç daha da artmıştır. Bu nedenle padişaha bağlı, daimî ve maaş alan bir yaya ve atlı ordusu meydana getirilerek yeniçeri, cebeci ve sipahi adı verilen Kapıkulu Ocakları ortaya çıkmıştır. Bu birliklerin insan kaynağı, esir ve devşirme çocukların eğitildiği Acemi Ocağı tarafından sağlanmıştır.

Daha sonraları Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe askeri teşkilat da büyümeye devam etmiştir. XVI. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı kara ordusu şu iki ana gruptan meydana gelmekteydi: Maaşlı Kapıkulu askerleri ile Eyalet kuvvetleri. Osmanlı savaş makinasının asıl gücünü eyalet kuvvetleri oluştururdu. Bunların önemli bir bölümü, kendilerine tahsis edilen timarlarında hem toprağın işlenmesini sağlayan hem de devletin asker ihtiyacını karşılayan Timarlı Sipahilerdi⁵.

Osmanlı yayılması ya da başarısı üzerinde çalışan yerli ve yabancı Osmanlı tarihi uzmanları iki noktada odaklanmaktadır. Bu görüşlerden ilkinde, Osmanlı büyümesi ile teknolojik gelişme arasındaki ilişki incelenmekte, Osmanlıların barut sanayi ya da askeri devrimi yakalayıp yakalayamadığı gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Diğer bakış açısı da Osmanlı devletinin savaş ideolojisi üzerinde

¹ Herbert A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, London 1968, s. 81.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, TTKY, 3. Baskı, Ankara 1988, s. 1.

³ Yaya ve müsellemler XV. Yüzyılın ortalarından itibaren nakliyat, maden işletmeleri, kale inşaatı gibi işlerde çalıştırılmak üzere geri hizmete alınmışlardır; Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 5-11.

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, aynı yer; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1999, s. 337.

⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 1-4.

yoğunlaşmaktadır. Bu noktada genellikle Osmanlı devletinin *gazi* bir devlet olduğu, *Dârü'l-İslam*'ı genişletmek (veya Allah'ın adını yüceltmek) amacıyla, kendi varlığını meşrulaştıran sürekli bir fetih politikası yürüttüğü veya buna yönelik girişimlerde bulunduğu sonucuna varılmaktadır⁶. Kuşkusuz bu iki farklı bakış açısının ele aldığı konular Osmanlı ilerlemesinde rol oynayan önemli faktörler olmakla birlikte tek başlarına ya da ikisi birden problemi bütün yönleriyle açıkladıkları söylenemez.

Osmanlı seferleri ile ilgili son yıllarda birçok kapsamlı çalışmanın yapıldığı görülmektedir⁷. Oldukça yetkin sayılabilecek bu eserler daha ziyade seferlerin nasıl organize edildiği, lojistiği ve finansmanı gibi konulara eğilmiştir. Hemen hemen hiçbirisi Osmanlı ordusunu oluşturan sıradan askerlerin savaş öncesinde ve savaş sırasında morallerinin yüksek tutulabilmesi için ne gibi çalışmaların yapıldığı, hangi sebep ya da önceliklerin askerleri savaşa teşvik ettiği ya da hangi olumsuz koşulların onları başarısızlığa ittiği gibi konular üzerinde durmamıştır. Mevcut kaynakların niteliği bu soruların yanıtlarını bir çırpıda verebilecek türden olmamakla birlikte, Osmanlı askerlerinin savaşlardaki zihniyetinin anlaşılması gibi önemli bir konuda en büyük engelin bilgi eksikliğinden çok, araştırmacıların konunun bu boyutuyla ilgilenmemeleri olduğu iddia edilebilir⁸.

Bir muharebenin sonucunu belirleyen pek çok faktör bulunmaktadır. Askerlerin eğitimi, silah, mühimmat ve iâşe temini gibi somut gerçekliklerin yanı sıra komuta yeteneği, askerinin maddeten ve manen tatmini, farklı kökenlerden devşirilen daimi ve ücretli askerlerin bir arada tutulması, savaş öncesinde ve sonrasında verilen ödüller gibi pek çok karmaşık değişkenler grubu bu faktörlerden bazılarıdır.

Osmanlı yönetimi, hem kendi ideolojisine uygun olarak hem de pragmatik kaygılarla savaşların dini boyutlarına sık sık vurgu yapmaktaydı. Örnek vermek gerekirse, 1683-1699 yılları arasındaki uzun savaşlar döneminde yeni bir savaşın başlangıcı vilayetlere şöyle duyuruluyordu:

“Allah'ı ve O'nun peygamberini inkâr eden çeşitli Hıristiyan milletleri birkaç seneden beri tek bir millet gibi ittifak ederek her taraftan memâlik-i mahrûseme hücum etmeleriyle nice İslam beldelerini istila edip Allah'a ibadet edilip Kur'an okunan cami ve mescitleri yıkıp sayısız müslümanın kimini esir edip kimini de öldürüp mallarını yağmaladıktan başka Müslüman çocuklarını kendi batıl dinlerine çevirip emsali zulümlerini arttırarak nehir suyu gibi akarak Rumili'ndeki Belgrat'a saldırdıklarından yakın ve uzak bütün Müslümanların

⁶ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, Çev: M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 192.

⁷ Örneğin bkz: Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien 1988; Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İlaş, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996; Mehmet İnbâşi, *Ukrayna'da Osmanlılar, Kamanıçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004; Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006; M. Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

⁸ Rhoads Murphey, *a.g.e.*, s. 193.

cihada katılarak Allah'ın yardımı ile ümmet-i Muhammed'in üzerinden düşmanın mazarratını def'e çalışmak dinimizin en önemli işlerinden iken aksine davrananlar kıyamet günü Allah'ın huzurunda verecek cevap bulamayacaklar; Belgrat üzerine cihad mal ve beden ile farz-ı ayn olup inkâr edenlerin kendileri kâfir ve avretleri boş olup ve tekâsül edenler dünyada ta'zîr-i şedîde müstehak olurlar deyü fetva-yı şerîfe verilmekle gaza için Peygamber sancağı açarak bizzat İstanbul'dan hareket ve Edirne'de kışlandıktan sonra inşallah evvel-bahar-ı hüccet-âsarda hazret-i peygamberin ashab-ı kiramin ve evliyanın yardımı ile hareket-i hümayunum mukarrer olup fetva-yı şerife mucibince etfal ve sıbyandan gayri cihada kadir olan herkes peygamber sancağı altında toplanarak sefere memur olmağın..."⁹.

Yine aynı döneme ait bazı kayıtlar, daha önceki zamanlarda olduğu gibi bu savaşlar sırasında da ikna edici olması amacıyla fetva alındığını göstermektedir. Bu fetvada cihada iştirak etmenin bütün Müslümanlar açısından farz olduğu, katılmayanların iman ve nikah tazelemeleri, bunda direnenlerin öldürülmelerinin caiz olacağı ifade ediliyordu¹⁰.

Savaş öncesinde grup kimliği ve aidiyet duygusunu aşlamak için çeşitli yöntemlere başvuruluyordu. Toplu olarak ziyafet vermek, debdebeli dini törenler düzenlemek, peygamber sancağı çıkarmak gibi uygulamalar zihinsel olarak askerleri savaşın dehşetiyle karşılaşmaya hazırlamak ve onları cesaretlendirmek için kullanılan yöntemlerden başlıcaları olarak sayılabilir¹¹.

Savaşta moral yükseltici unsurların önemini göstermesi bakımından Clausewitz'in *Harp Üzerine* adlı ünlü eserinde yer alan şu sözler oldukça anlamlıdır: "Moral değerler harbin en önemli unsurlarından biridir. Bunlar, harbin bütün unsurlarını etkileyen ruhlardır ve bu ruhtar, harpte bütün kuvvetleri harekete geçiren ve yöneten iradeye erkenden ve çok kuvvetli bir iradeyle bağlanırlar. Özellikle cesaret, erinden başkomutanına kadar en soylu üstün niteliklidir; silaha parlaklığını ve sertliğini veren gerçek, çeliktir. O halde cesaret

⁹ Rumilinin sol kolundaki kazalara gönderilen H. Evâil-i Muharrem 1100/M. 26 Ekim-4 Kasım tarihli ferman; Rodoscuk Şer'iyye Sicili No: 1616, vr. 126.

¹⁰ H. Evasıt-ı Receb 1105-Evasıt-ı Receb 1106/M. 7-17 Mart 1694-24 Şubat-6 Mart 1695 tarihlerini kapsayan 105 Numaralı Mühime Defteri'nin ilk belgesi cihad için alınan bir fetva suretini içermektedir: "Süret-i Fetevâ-yı Şerîfidir

Harbî kefare bilâd-ı müsliminden bir beldeye müstevlî olup belde-i mezbûre ve kurbunda olan bilâdın ahâlîsi def'e kâdir olmasalar, kefare-i mezbûreyi def'e mümkün olacak bilâd-ı müslimînin cihâda kâdir ahâlîsi üzerine cihâd farz-ı ayn olur mı?

El-Cevâb: Olur.

Gerek hafif ve gerek ağır olarak savaşa çıkın, ister genç ister ihtiyar, ister binekle ister yaya olarak savaşa çıkınız (Kur'an-ı Kerim, 9/41).

İhmâl ve tekâsül iderler ise, ism-i azîm ile ism olup dünyâda ta'zîr-i şedîde, ukbâda azâb-ı elîme müstehak olur.

Bu sûrette zikir olunan cihâdın farzını inkâr edenlere şer'an ne lâzım gelür?

Tecdîd-i îmân ve nikâh lâzım olur. İsrâr idüp tecdîd-i îmân etmeyenlerin katli helâl olur"; Bekir Gökbnar, *105 Numaralı Mühime Defteri (Özet-Transkripsiyon)*, Sakarya Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1996, s. 62.

¹¹ Rhoads Murphey, a.g.e., ss. 176-180.

gerçekten yaratıcı bir güçtür. Cesaretle korkaklığın karşılaşmasında cesaretin başarı ihtimali büyüktür; çünkü korku bir denge kaybıdır”¹².

Kuruluşundan itibaren sürekli savaşlarda pişen Osmanlı ordusunda, gaza ve cihada teşvik ederek askerinin maneviyatını yükselten ve ordunun galip gelmesi için dua eden bir ordu şeyhi ya da vaizi istihdam edilmiştir¹³. Ordunun başında sefere çıktıklarında, padişahların, dönemin ileri gelen din adamlarından kılıç kuşanması, nasihatleriyle askerlere moral vermek ve zafer kazanılması için Allah’a dua etmek üzere meşhur tarikat şeyhlerinden bazılarını beraberlerinde götürmeleri gelenek haline almıştı. Örneğin, II. Murat 1422’de gerçekleşen İstanbul kuşatması sırasında Emir Şemsettin Buharî’den kılıç kuşanmış ve bazı tarikat mensuplarını savaşa götürmüş, Fatih, Ak Şemsettin ve Akbıyık’ı yanına almış, Kanuni ise Zigetvar seferine Nurettinzâde Şeyh Muslihüddin Efendi ile birlikte katılmıştı. Sultan III. Mehmet de irfan ve fazileti İstanbul’a kadar yayılmış olan Şemsettin Ahmet Sivasî’den, yaşı hayli ilerlemiş olmasına rağmen 1596’daki Eğri seferine katılmasını istemişti¹⁴. Bununla birlikte, tasavvuf ehli meşhur şeyhler “manevi cihat” adını verdikleri içsel-manevi mücadelenin yanı sıra “cihad-ı sûrî dedikleri, hiç değilse hayatlarında bir kez düşmana karşı cephede savaşmadıkça, “kemal” derecesine ulaşamadıklarını ve dünyada yapmaları gereken cihadın eksik kaldığına inanırlardı”¹⁵.

Nitekim, cephede görev yapmak üzere bir ordu şeyhinin atandığını gösteren Evâhîr-i Muharrem 1012/1-10 Temmuz 1603 tarihli bir belge¹⁶ konuya açıklık getirmekte, atamanın hangi gerekçelerle yapıldığını ayrıntılı bir şekilde ifade etmektedir. Bahsedilen hükümde Edirne’deki Selimiye Camii’nde şeyh ve vaiz olarak görev yapan Şeyh Ebu Bekir’in Budin serhaddinde bulunan Vezir Mehmet Paşa’nın ordusunda, askerlere vaaz ve nasihatte bulunmak üzere görevlendirildiği belirtilmektedir. Bu atamanın gerekliliği belgede “... ecdâd-ı izâmım zamanında bu makûle seferler vâkı’ oldukda serdar-ı zafer-girdârim ile asâkir-i zafer-pervâzıma bend ve nasihat edüb gaza ve cihad fezâilini tefhîm ve i’lam ve tergîb ve irşad için tefâsîr ve ehâdis nakline kadir bir müfessîr-ü l-kur’an vâiz ve nâsîh bile gidüb asâkir-i islam-ı nusret-encâmı gaza ve cihada tergîb ve hulûs-ı bal ile cihada ikbal etdirmek kanun-ı kadîm olub...” şeklinde açıklanmaktadır. Şeyh Ebu Bekir’in bu görevi başarıyla tamamlaması halinde Medine-i Münevvere ve Ravza-i Mutahhara’nın Şeyhülharamlık görevi ile ödüllendirileceği ifade edilmekte, kendisinden “... ordu-yı hümayunumda olan

¹² Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, (Çev). H. Fahri Çeliker, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1991, ss. 143-149.

¹³ M. Zeki Pakalın, Lütfî Tarihi’ne dayanarak, ilk ordu şeyhinin Fatih zamanında atandığını belirtmektedir; M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 729.

¹⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, TTK, Beşinci Baskı, Ankara 1995, ss. 348-349; Eğri seferine katılan önde gelen din büyükleri arasında şu isimler de sıralanmaktadır: Necmettin Hasan Yemenî, Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi (Ölümü H. 1042/M. 1632), Ömer Fanî Efendi, Yayabaşızâde Hızır Efendi, İştibli Emir Abdülkerim Efendi; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Süfîler, Devlet ve Ulemâ*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, ss. 442-443.

¹⁵ Sakıp Yıldız, *İsmail Hakkı Burusevî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Paris 1972, s. 94’ten nakleden: Osman Türer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Padişah-Tarikat Şeyhi Münasebetine Dair Tarihi Bir Örnek”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 28, İstanbul 1984, s. 186.

¹⁶ BOA Cevdet Askeriye, No: 27091.

cünûd-ı müslimîn ve guzzât-ı muvahhidînin mansûr ve muzaffer ve düşman-ı bîdinin daima münhezim ve muhaffî olmaları duasına meşgul ve seferi mezbûrda olan cümle kullarıma *kem min fieten kaliletin galebet fieten kesîreten bi iznillah*¹⁷ âyet-i kerîmesi fehvâsını tefhîm ve i'lam ...” etmesi istenmektedir.

Belgeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı yönetiminin bu işe büyük önem verdiği görülmektedir. Seferlerde ordu şeyhinin atanmasının, çok eskiden beri başvurulan bir uygulama olduğu, bu göreve atananların dini ilimlerde söz sahibi olması gerektiği vurgulanmakta, başarılı olduğu takdirde de diğer askerler gibi ödüllendirileceği belirtilmektedir.

Bu emrin tam da Osmanlı-Habsburg savaşlarının en önemli bir safhasında gönderilmesi dikkat çekicidir¹⁸. Zira bu dönem, imparatorluk açısından oldukça çalkantılı bir zaman dilimine tekabül etmektedir. XVI. Yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. Yüzyılın ilk yarısındaki sarsıntılar Osmanlı Devleti’ni derinden etkilemiş, dünyada ve buna bağlı olarak ülke içinde ortaya çıkan yeni koşullara ayak uydurabilmek için uzunca bir süre sıkıntı çekilmiştir.

Tarihçiler, Osmanlı İmparatorluğundaki sosyal ve ekonomik koşulların XVI. Yüzyılın sonlarına doğru hızla bozulduğu konusunda birleşmektedirler. İmparatorluğun içinde bulunduğu bunalımın XVI. Yüzyılın ikinci yarısında başladığı söylenebilir. Devlet ve toplum düzenini çöküntüye götüren değişiklikleri şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür: Nüfus artışı, mali buhran, askeri sistemdeki değişiklik ve Celalî Fetretî¹⁹.

Bu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde imparatorluk doğal sınırlarına ulaşmış, batıda Tuna Nehri’nin ötesine, doğuda İran yaylalarına, güneyde Afrika çöllerinden kuzeyde Deşt-i Kıpçak’a kadar genişlemişti. Bu arada uzun yıllar boyunca doğuda Safaviler ve batıda Habsburglar ile girilen mücadeleler kaynakları kurutmaya başlamıştı²⁰. Bu savaşlar Osmanlı Devleti’nin kapasitesinin somut sınırlarının fark edilmesini sağladı. Osmanlı ordusunun yapısı gereği seferlerin, sanayi öncesi ulaşım teknolojisi ve ekonomik şartlar göz önüne alındığında belli bir yarıçapı ve belli bir zaman dilimi içinde yapılması zorunluydu. Kış mevsiminde savaşabilmek için teknik ve yapısal donanımına sahip

¹⁷ “Nice az bir cemiyet (topluluk) daha çok bir cemiyete (topluluğa) Allah’ın izniyle galip gelmiştir”; Kur’an-ı Kerim, Bakara Suresi, Ayet 249, *Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, Hasan Basri Çantay, Neşre Hazırlayan: M. A. Yekta Saraç, Risale Basın Yayın Ltd. Şti., İstanbul 1993, s. 41.

¹⁸ Savaşın safhaları için örneğin bkz: Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien 1988, ss. 7-21; M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Mehmed Paşa”, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. VII, İstanbul 1993, ss. 591-594.

¹⁹ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlih-i Müslimîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn, Hırzû’l-Mülûk*, TTK, Ankara 1988, s. X.

²⁰ İran’daki kargaşalıktan yararlanmak isteyen Osmanlı yönetimi, doğudaki egemenliğini güçlendirmek için önemli bir fırsat yakaladığını görmüştü. 1579’dan itibaren İran’a saldırılar düzenleyen Osmanlı orduları, Kars’tan Revan’a, Tebriz’den Gence ve Derbent’e kadar bir çok yeri ele geçirmişti. Ancak bu seferler oldukça pahalıya mal olmuştu. Sadrazam Siyavuş Paşa’nın 1588’de itiraf ettiği gibi, gelirler harcamaların üçte biri oranında açık vermiş, binlerce Osmanlı askeri hayatından olmuş, tonlarca savaş gereci yitirilmiş, sayılamayacak kadar çok hayvan bu savaşlarda telef olmuştu; William J. Griswold, *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*, (Çev.) Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, ss. 2-4.

olmayan Osmanlı ordusunun giriştiği kara harekâtlarındaki en uç noktaların İstanbul'a olan uzaklıklarının aşağı yukarı aynı oluşu tesadüf olmasa gerektir²¹.

Öte yandan savaş teknolojisinde meydana gelen değişiklikler nedeniyle ok, yay ve kılıçla donanmış sipahilerin yerine ateşli silahlar kullanan birliklerin oluşturulması²², ortaya çıkan yeni ve büyük masrafları karşılamak için merkezi hazineyi alternatif kaynak arayışlarına itmişti. Giderek artan mali sorunlar o tarihe kadarki en büyük taşışın yapılmasına yol açtı²³. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte, 1585'te yapıldığı tahmin edilen bu devalüasyon ile o zamana kadar 100 dirhem gümüşten 450 akça kesilirken, bu tarihten sonra 800 adet kesilmeye başlanmıştır. Altın karşısında akçanın değeri düşmüştü. Askerlerin maaşlarını bu yeni akça ile ödemek isteyen devlet büyük bir direnişle karşılaştı²⁴. Bu devalüasyonun üzerinden çok uzun bir süre geçmeden 1600 yılında bir yenisi daha yapıldı. 1585 ayarlamasına göre 1 dirhem gümüşten 8 akça kesilirken, 1600'de 9,5 adet kesilmeye başlandı²⁵.

XVI. Yüzyılın sonlarında İran savaşlarının ardından başlayan Osmanlı-Habsburg mücadeleleri her iki imparatorluğun da tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu uzun savaş döneminde uzun süren seferler, kuşatmalar, kanlı çarpışmalar meydana gelmiş, iki taraf büyük insan gücü kayıplarına ve maddi zararlara uğramıştır. Daha savaşlar devam ederken özellikle Osmanlı İmparatorluğu askeri, sosyal ve ekonomik açıdan çalkantılı bir döneme girmiştir.

XVI. Yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen savaşlarda, askerlerin sefere iştirak etmemeleri ile karşılaşılması, İran savaşları sırasında Kapıkullarının seferden kaçtıklarına dair herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte, Avusturya savaşlarında timarlı sipahiler kadar bunların da orduya katılmadıkları ya da kaçtıkları görülmektedir. Özellikle Anadolu'da oturan yeniçerilerin sefere gönderilmeleri önemli bir sorun haline almıştı²⁶. Örneğin 1594 baharında,

²¹ Cemal Kafadar, "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi", *Osmanlı Geriledi mi?*, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 124.

²² Bu konuda bkz: Halil İnalçık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East*, Edited by V. J. Parry, M. E. Yapp, London 1975; V. J. Parry, "İslam'da Harb Sanatı", (Çev). Erdoğan Merçil, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İÜEF) Tarih Dergisi*, sayı: 28-29, İstanbul 1975; Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", *İÜEF Tarih Dergisi*, sayı: 32, İstanbul 1979, ss. 301-318; Aynı Yazar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı", *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, ss. 247-260.

²³ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 145-148.

²⁴ Özer Ergenç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı*, Ankara 1979, ss. 87-88; Yapılan taşışeye karşı yeniçeriler tepki göstermekte gecikmeyerek ayaklandılar ve bu işten sorumlu kişilerin kellelerini istediler. Bu istek, faturayı başkalarına kesmek isteyen padişah tarafından hemen kabul edilmişti. 1589'da gerçekleşen ve tarihe "Beylerbeyi Vak'ası" olarak geçen bu olay ile yeniçeriler Osmanlı tarihinde ikinci kez bir taşışeye karşı ayaklanmışlardı. Ayaklanma Rumeli Beylerbeyi Mehmet Paşa ile hazineden sorumlu Mehmet Efendi'nin öldürülmesiyle sonuçlanmıştı; Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 155.

²⁵ Özer Ergenç, *a.g.m.*, s. 90.

²⁶ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 326.

sadrazamın isteği üzerine büyük bir ordu yollanması amacıyla, özellikle Anadolu'dan asker talep olunmuştu. Ancak Anadolu askerleri yerlerini terk ettiklerinde, geride bıraktıkları mal ve mülklerinin asiler tarafında yağmalanacağı, ailelerinin hakarete uğrayacağı endişesi ile sefere gitmemek için çeşitli bahaneler aramaya başlamışlardı. Bu arada bir kısmı da güya sefere gidiyormuş gibi hareket ederek sancaklarda dolaşüyor, halktan mal ve para topluyorlardı. İstanbul ve Gelibolu'dan Macaristan'a kadar bütün yollar asker çadırları ile dolmuştu. Bunların amacı sefer zamanını yollarda geçirerek vakit kazanmaktı²⁷.

Buna benzer olayların ileriki yıllarda da yaşandığı görülmektedir. 1594'te olduğu gibi, Eğri Seferi'ne çağrıldığında tımarlı veya ulufeli olsun Anadolu askerinin önemli bir kısmı sefere katılmamış, diğer bir kısmı yollarda vakit geçirmiş, Macaristan'a gidenlerin çoğu da savaş meydanından kaçmıştı. 25 Ekim 1596'da meydana gelen Haçova Savaşı'nın bin bir güçlüğüyle²⁸ kazanılmasından sonra veziriazamlık makamına getirilen Cıgalazade Sinan Paşa'nın yaptırdığı yoklama sonunda Haçova'dan kaçtıkları ya da sefere katılmadıkları belirlenen askerlerin tımar ve ulufeleri ellerinden alındı. Bunun üzerine geçim kaynaklarını kaybeden askerlerin Anadolu'daki Celalî gruplarına iştirak etmeleri, karışıklıkların artmasına yol açmıştır²⁹.

Macaristan'da görevli Anadolu kökenli askerler, memleketlerinin açlık ve salgın hastalıklardan inlediğini bildiğinden büyük moral sorunlarıyla karşı karşıya bulunuyordu. Geldikleri bölgeler, neredeyse yirmi yıldan beri iktisadi darlık içinde ezilmekteydi. Buna siyasal huzursuzlukları ve özellikle orta Anadolu'da meydana gelen depremlerin neden olduğu yıkımlar da eklenirse askerlerin nasıl bir psikoloji içinde olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Macar topraklarındaki her zafer kazanma girişimi, bazen bir ihanet bazen de beceriksizlikler nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandıkça, o güne dek dökülen kan ve harcanan emeğin boşa gittiği görülüyor ve askerlerin morali iyice sarsılıyordu³⁰. Böyle bir ortamda askerlerin maneviyatını yüksek tutmak amacıyla bir ordu vaizi ya da şeyhinin atanarak sık sık savaşın dini yönüne göndermeler yapılmasının nedeni daha rahat anlaşılabilir.

²⁷ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, ss. 334-335.

²⁸ 26 Ekim 1596'da yapılan Haçova Meydan Savaşı'nın ilk aşamasında Alman kuvvetleri Osmanlı ordusunu geri çekilmeye mecbur bırakmış, ordugâha kadar girerek çadırları yağmalamaya başlamışlardı. Hatta bir ara padişahın bile esir düşme ihtimali ortaya çıkmıştı. Böyle bir riske girmek istemeyen padişah ricate hazırlanırken yanında bulunan Hoca Saadeddin Efendi kendisine engel olmuş, askerlerin başında kalarak savaşmaya devam etmesini istemişti. Bu esnada Ordu Vaizi Şeyh Hızır Efendi, yeniçerilerden oluşan 100 kadar müridi ile dualar okuyarak Alman askerlerine saldırmış, yanındakilerle birlikte şehit oluncaya kadar savaşmış, onun bu hareketi önce Osmanlı ordusundaki yardımcı sınıfları galeyana getirmiş, ardından da kaçmakta olan askerlerin geri dönerek ordunun toparlanmasını ve zaferi kazanmalarını sağlamıştı. Ön saflarda çarpışarak ölen Şeyh Hızır Efendi ve adamlarının naaşları daha sonra İstanbul'a getirilmiş, askeri ve dini törenle defnedilmişti; Kâtib Çelebi, *Fezleke-i Kâtib Çelebi*, C. I, Ceride-i Havâdis Matbaası, İstanbul 1287, ss. 88-89; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. II, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1999, s. 292; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. V, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977, ss. 48-50.

²⁹ Feridun Emecen, "Haçova Meydan Savaşı", *DİA*, C. XIV, ss. 546-547.

³⁰ Griswold, *a.g.e.*, ss. 10-14.

Sadece 1592-1606 yılları arasındaki Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında değil başka zamanlarda da aynı amaca yönelik olarak ordu şeyhi ataması yapıldığı görülmektedir. Devlet adamlarına yönetimde kaldıkları sürece uymaları gereken kuralları hatırlatmak amacıyla kaleme alınan birçok eserde, askeri cesaretlendirmek için bir vaizin görevlendirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur³¹. Tespit edilebildiği kadarıyla, orduyla birlikte askerleri cesaretlendirmek üzere seferlere katılan ordu şeyhlerinin adları şunlardır: Aziz Mahmut Hüdayî, Ferhat Paşa ile Tebriz seferine, İştibli Emir Abdülkerim Efendi Estergon seferine, Kütahyalı Çavdaroğlu Müfti Derviş'in babası Şeyh Beşir Efendi (Ölümü H. 1040/M. 1631), II. Osman'ın yanında Lehistan seferine, Galata Mevlevîhanesi Postnişini Adem Dede Hotin seferine, Muhammet Nazmî Efendi 1663 senesindeki Uyvar seferine, Derviş Çelebi 1672'deki Kamanıçe seferine katılmışlardır³². Ayrıca, Vanî Mehmet'in 1683'teki Viyana kuşatmasında ordu vaizi olarak görevlendirildiği bilinmektedir³³. Bunlardan başka, Sultan II. Mustafa'nın düzenlediği 1108/1696-1697 senesindeki Avusturya seferine, Bosnalı Mustafa Efendi ile birlikte Kasım Paşa, Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye Camilerinin vaizlikleri görevini de üstlenmiş olan Himmetzâde Abdullah Efendi'nin ordu vaizi olarak katıldığı görülmektedir³⁴. Söz konusu uygulama XVIII. Yüzyılda da devam etmiştir. Bu yüzyılın ilk yarısına ait bir kaynaktan, düzenlenen seferlerde bir çok ordu şeyhinin görev aldığına dair bilgilere rastlanmaktadır³⁵.

Askerin fiziki ve psikolojik olarak savaşa hazırlanabilmesi için moral yükseltici tedbirlere en çok çarpışmanın hemen öncesindeki anlarda ihtiyaç duyulmaktaydı. Savaşa başlamadan yapılan dini ayinler, sesli okunan dualar gibi uygulamalar, içerikleri farklı olmakla birlikte neredeyse dünyadaki bütün ordular tarafından başvurulan yöntemlerdi. Gerek ortaçağda gerekse sonraki dönemlerde savaş öncesinde yapılan ayinler özellikle batılı ülkelerin askeri pratiğinde merkezi bir öneme sahip olmuştur. Haçlı Seferleri, Amerikan Koloni Savaşları ve İç Savaşlar

³¹ Örneğin, XVI. Yüzyılın sonlarında Hasan Kâfi El-Akhisarî tarafından yazılan *Usûü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Âlem* adlı eserde, zafer kazanılabilmesi için ulemanın, şeyhlerin ve ulu kişilerin dualarını almak ve manevî desteğini kazanmak gerektiği belirtilmektedir. Geniş bilgi için bkz: Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfi El-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri *Usûü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Âlem*", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10-11, Sene: 1979-1980, İstanbul 1981, ss. 245 ve 260-261; Telif tarihinin 1643-1644 olduğu tahmin edilen *Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Mü'minin*'de şu ifadeler yer almaktadır: "47. Bab: Kızılbaş ne vehile ele gelmesi mümkündür âni bildirir... Pes bu asl leşkere da'im nasihat eylemek için bir benâm va'ize yevmî bir mikdar ulûfe edilse, her gün bunlara va'z u nasihat eylese ve gazanın sevabların ve şehidlerin mertebelerün söylese leşkere çok faide olurdu..."; Yaşar Yücel, a.g.e., ss. 122-125; Yine, Defterdar Sarı Mehmet Paşa tarafından 1714-1717 yılları arasında yazıldığı varsayılan ünlü eserde de benzer ifadelerle rastlanmaktadır: "... ve ordu-yı hümayunda va'iz ve nâsihlar olub halkı ceng ve savaşa tergiş ve teşvik ve fezâil-i gazâ ve cihadı ilân ve teşvikden hâli kalmayalar..."; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, Sadeleştiren: Hüseyin Ragıp Uğural, Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1992, ss. 110-111.

³² Necdet Yılmaz, a.g.e., ss. 442-444; Bunların dışında, Karaçelebizade, isim belirtmeden Girit savaşlarına dualarının kabul edileceğine inanılan pek çok yaşlı ve emekli olmuş müftülerin çağırıldığından bahsetmektedir: Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayın, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 93.

³³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İnkılap ve Aka, İkinci Baskı, İstanbul 1983, ss. 167-168.

³⁴ Necdet Yılmaz, a.g.e., ss. 317-318.

³⁵ Mesut Aydın (Haz.), *Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte (inceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, Kitabevi, İstanbul 2007 s. 44, 531 ve 536.

sırasında vaaz geleneğinin son derece canlı tutulmuş olması bu uygulamanın sadece İslam dünyasına ve Osmanlılara özgü olmadığını kanıtlar niteliktedir³⁶.

Ordu Şeyhliği diye adlandırılabilir bu kurum, Osmanlı klasik sisteminde var olan pek çok yapı gibi Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır³⁷. Bunun yerine, her birlikte askerin dini işlerinde yardımcı olmak ve onlara cemaatle namaz kıldırmak üzere birer din görevlisi ile her alaya bir de Alay Müftüsü atanmıştır³⁸. Bu uygulamanın imparatorluğun yıkılışına kadar sürdürüldüğü, hatta Cumhuriyet döneminde -aynısı olmasa bile- askerlerin din işleri ile ilgilenen subayların istihdam edildiği bilinmektedir.

SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2008-1)

³⁶ R. Murphey, *a.g.e.*, ss. 179-181.

³⁷ M. Z. Pakalın, aynı yer.

³⁸ Mustafa Birol Ülker, "Asker İmamlar", *Tarih ve Medeniyet*, Nisan 1999'dan naklen: <http://www.gallipoli1915.org/alay.imam.htm>

Kaynaklar

A-Arşiv Belgeleri

- BOA Cevdet Askeriye, No: 27091.
- Rodoscuk (Tekirdağ) Şer'iyeye Sicili No: 1616.

B-Kitaplar ve Makaleler

- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- CLAUSEWITZ, Carl von, *Harp Üzerine*, (Çev). H. Fahri Çeliker, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1991.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, Sadeleştiren: Hüseyin Ragıp Uğural, Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1992.
- DOĞRU, Halime, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990.
- EMECEN, Feridun, "Haçova Meydan Savaşı", *DİA*, C. XIV, ss. 546-547.
- ERGENÇ, Özer, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı*, Ankara 1979, ss. 86-97.
- ERTAŞ, M. Yaşar, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- FİNKELE, Caroline, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien 1988.
- GİBBONS, Herbert A. *The Foundation of the Ottoman Empire*, London 1968.
- GÖKBUNAR, Bekir, *105 Numaralı Mühime Defteri (Özet-Transkripsiyon)*, Sakarya Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1996.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İnkılap ve Aka, İkinci Baskı, İstanbul 1983.
- GRİSWOLD, William J., *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, (Çev). Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- İLGÜREL, Mücteba, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", *İÜEF Tarih Dergisi*, sayı: 32, İstanbul 1979, ss. 301-318.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı", *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, ss. 247-260.
- İNALCIK, Halil, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East*, Edited by V. J. Parry, M. E. Yapp, London 1975, ss.195-217.
- İNBAŞI, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar, Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Hasan Kâfi El-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri *Usûü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem*", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*

Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10-11, Sene: 1979-1980, İstanbul 1981, ss. 239-278.

- İŞBİLİR, Ömer, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İknal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- KAFADAR, Cemal, “Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi”, *Osmanlı Geriledi mi?*, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, ss. 101-164.
- Kâtib Çelebi, *Fezleke-i Kâtib Çelebi*, C. I, Ceride-i Havâdis Matbaası, İstanbul 1287.
- *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, Hasan Basri Çantay, Neşre Haz: M. A. Yekta Saraç, Risale Basın Yayın Ltd. Şti., İstanbul 1993.
- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, Çev: M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Osmanlı Askerî Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1999, ss. 337-370.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. V, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977.
- PAKALIN, M. Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- PARRY, V. J., “İslam'da Harb Sanatı”, (Çev). Erdoğan Merçil, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İÜEF) Tarih Dergisi*, sayı: 28-29, İstanbul 1975.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. II, Haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1999.
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “Mehmed Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993, ss. 591-594.
- TİMUR, Taner, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayın, 2. Baskı, İstanbul 1994.
- TÜRER, Osman, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişah-Tarikat Şeyhi Münasebetine Dair Tarihî Bir Örnek”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 28, İstanbul 1984, ss. 181-194.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, TTK, 3. Baskı, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, TTK, Beşinci Baskı, Ankara 1995.
- ÜLKER, Mustafa Birol, “Asker İmamlar”, *Tarih ve Medeniyet*, Nisan 1999'dan naklen: <http://www.gallipoli1915.org/alay.imam.htm>
- YILDIZ, Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- YILMAZ, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Süfîler, Devlet ve Ulemâ*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.
- YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzû'l-Mülûk, TTK, Ankara 1988.